

Adib Fərzəliyeva
FATİK ÜNSİYYƏT QEYRİ-İNFÖRMATİV ÜNSİYYƏT VASİTƏSİ KİMİ

Hər bir nitq ünsiyyəti prosesində kommunikanın nitqinin informativlik dərəcəsi eyni deyildir. Ünsiyyət prosesində informativ və qeyri-informativ nitq aktları olur. Qeyri-informativ nitq aktları fatik ünsiyyət ilə sıx əlaqəli olub, kommunikativ fəaliyyəti tədqiq edən dilçilərin diqqətini cəlb etmişdir.

Rus dilçisi Q.V.Yelizarova informativ nitq fəaliyyətlərini “yüksək kontekstli”, qeyri-informativ nitq aktlarını isə “aşağı kontekstli” ünsiyyət adlandırmışdır [2, s. 36]. “Yüksək kontekstli” nitq aktlarının ünsiyyətə təsir edəcək aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır: ünsiyyətin baş verdiyi yer, zaman, ünsiyyət prosesində iştirak edənlərin bir-birləri ilə olan əlaqələri, münaqişə və fikir ayrılıqlarına az tolerantlıq, formal əlamətlər – emosionallıq, impulsivlik və s.

İkinci tip, yəni “aşağı kontekstli” ünsiyyət üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlər aşağıdakılardır: bütün mənalər şifahi şəkildə izah edilməlidir; ünsiyyətdə iştirak etmək üçün xüsusi bilik tələb olunmur, çünki ünsiyyət üçün lazım olan hər şey birbaşa danışıqlarda aparılır; fikir ayrılığı və münaqişəyə tolerantlıq, emosiyaların implisit ifadəsi və s. [4, s. 25].

Qeyd etmək lazımdır ki, ikinci tip ünsiyyətə ingilisdilli cəmiyyətdə daha çox rast gəlinir, ünsiyyət prosesinin məzmunu deyil, forması önəmli hesab edilir.

“Fatik əlaqə” və ya “fatik ünsiyyət” (lat. *fatuor* “cəfəngiyyət danışmaq”) terminini (ingiliscə “*phatic communication*”), ilk dəfə Polşa əsilli amerikalı dilçi B.Malinovski təqdim etmiş və onun cəmiyyət üzvləri arasında əlaqə yaratmağa yönəldiyini, bunun üçün insanlar arasında sadə bir söz mübadiləsinin kifayət olduğunu söyləmişdir [9, s. 146]. Fatik ünsiyyət ilk növbədə insanların sosial təmasa ehtiyacını təmin edir. Beləliklə, fatik ünsiyyətdən əhəmiyyətli məlumat ötürmək üçün deyil, yalnız insanlar arasında sosial əlaqə yaratmaq üçün istifadə olunur.

Məhz fatik ünsiyyətdə dilin əsas funksiyası – ünsiyyət vasitəsi olmaq, qarşılıqlı ünsiyyəti xoş bir mühitdə, dostluq şəraitində yaratmaqla reallaşır. Bu zaman heç bir məlumatın ötürülməsi məqsədi güdülmür [9, s. 141].

Fatik ünsiyyət rus dilçisi R.Yakobson da tədqiq etmişdir. Dilin funksiyalarının təsnifatını tədqiq edərkən R.Yakobson qeyd edir ki, fatik funksiya həmsöhbətlər arasında əlaqə yaratmağa yönəlmişdir. O, həmçinin qeyd edir ki, fatik ünsiyyətin əsas məqsədi rabitə qurmaq, söhbəti davam etdirmək və ya dayandırmaq, rabitə kanalının işlək olub-olmadığını yoxlamaq, həmsöhbətin diqqətini cəlb etmək və ya diqqətlə dinlədiyindən əmin olmaqdan ibarətdir [6, s. 197-198].

B.Malinovski ilə təxminən eyni zamanda E.Sepir də fatik ünsiyyət mövzusunda toxunmuşdur. E.Sepirin fikrinə görə, dilə sosiallaşma vasitəsi kimi baxmaq olar. E.Sepir öz əsərlərində “fatik ünsiyyət” terminini işlətməsə də, dili sosiallaşma amili kimi qiymətləndirir. Onun fikrinə, “dil olmadan qarşılıqlı sosial əlaqə mümkün deyil” [5, s. 232], buna görə dil müvəqqəti olaraq qurulmuş qrup üzvləri arasında sosial əlaqə qurarkən fatik funksiyasını yerinə yetirir, məsələn, dil olmadan qonaqlar arasında sosial əlaqə yaratmaq mümkün deyildir.

C.Liç “Principles of Pragmatics” əsərində qeyd etmişdir ki, fatik ünsiyyət ünsiyyətin ayrılmaz prinsipi – nəzakətlik prinsipinin bir hissəsidir. Digər “ünsiyyət maksimumları” ilə birlikdə C.Liç fatik maksimumları fərqləndirir (*Phatic Maxim*) [8, s. 141]. Onun fikrinə, fatik maksimumlar nəzakətlik maksimumlara əlavə olaraq razılıq, geniş ürəklik, rəğbət kimi mənə çalarlığı verir. C.Liç fatik maksimumunu mənfi bir düsturda “*susmaqdan çəkinin*” və müsbət bir düsturda “*söhbəti davam etdirin*” şəkildə formalaşdırır. Müəllifə görə, fatik bir sözlərin diqqət mərkəzində olan məlumat deyil, danışanın ona münasibətidir [8, s.141-142].

C.Leyverin əsərlərində fatik ünsiyyətin araşdırılmasına rast gəlmək olar. C.Ley-ver funksiyası şəxsiyyətlərarası ünsiyyəti asanlaşdırmaqdan ibarət olan fatik ünsiyyəti ritual kommunikativ davranışın ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edirdi. C.Leyver bu tip ünsiyyətdə iki fazanı fərqləndirir: təmasın başlanması və tamamlanması. İlkin fatik ifadələr iki funksiyasını yerinə yetirir:

1) barışıq, razılaşma (ingilis - *propilatory*);

2) açıqlama (ingilis - *exploratory*).

Uzlaşma, razılaşma funksiyası ilk növbədə səssizliyin qarşısını almaq üçün həyata keçirilir. Son ifadələr mümkün mənfi duyğuları yumşaldır və ortaqlar arasındakı münasibətləri gücləndirir:

“*It's been nice talking to you*”, “*Be seeing you soon*” [7, s. 215].

C.Leyverə görə, fatik ünsiyyətin əsas məqsədi həmsöhbətlər arasında əlaqə və təmas qurmaqdan ibarətdir. Beləliklə, tədqiqatçı fatik ünsiyyəti sonrakı ünsiyyət üçün bir kanal kimi görən R.Yakobson ilə həmfikiridir.

Bir qayda olaraq, fatik ünsiyyətin müxtəlif janrları fərqləndirilir. Belə ki, V.V.Dementyev, fatik ünsiyyət janrlarının tipologiyasını araşdırarkən, onun beş əsas əlaqə növünü fərqləndirmişdir:

1) səmimi qəlbədən söhbətlər, etiraflar, iltifatlar;

2) birbaşa ittihamlar, təhqir, münasibətlərin aydınlaşdırılması, mübahisələr;

3) flirtlə məşğul olmaq, zarafat etmək;

4) istehza, praktik zarafat;

5) boş danışmaq janrları [1, s. 55-57].

Bu baxımdan, yuxarıda sadalanan janrların hər birində ənənəvi fatik ünsiyyət mövzuları seçilir. Bunlara, bir qayda olaraq, xəbərlər, hava, əyləncə və nikbinliyə yönəlmiş sənət və digər mövzular da aiddir.

“*Good morning, Mr. Baker,*” *Ethan said and held his stroke to save the banker's neat serge pants from dust.*

“*Morning, Ethan. Fine morning.*”

"Fine," said Ethan. Spring's in, Mr. Baker."

"It is, it s." Mr. Baker paused. "I have been wanting to talk to you, Ethan. That money your wife got by her brother's will – over five thousand, isn't it?"

"Sixty-five hundred after taxes," Ethan said.

"Well, it's just lying in the bank. Ought to be invested. Like to talk to you about that. Your money should be working."

"Sixty-five hundred dollars can't do much work, sir. It can only stand by for emergencies." [10, s. 19].

Verilmiş parçanın tərcüməsini nəzərdən keçirək.

'Günaydın, cənab Beyker', Etan bankirin səliqəli, serj şalvarını tozdan təmizləyərək dedi.

'Hər vaxtınız xeyir, Etan. Gözəl səhərdir.'

'Gözəldir,' Etan dedi. Artıq yaz gəlib, cənab Beyker.

'Hə, elədir.' Cənab Beyker bir qədər fasilə etdi. 'Mən sənə danışmaq istəyirəm, Etan. Sənin arvadına qardaşının vəsiyyətinə görə beş mindən çox pul qalıb, elə deyilmi?'

'Vergilərdən sonra altmış beş yüz', deyə Etan cavab verdi.

'Pullar sadəcə bankda yatır. Onlar investisiyaya yatırılmalıdır. Sənənlə bu barədə danışmaq istəyirəm. Pulunuz işlək vəziyyətdə olmalıdır.'

'Altmış beş yüz dollar çox iş görə bilməz, cənab. Pullar yalnız vacib hallar üçün kənar qalmalıdır.'

Bu nümunə C.Steynbekın "The Winter of our Discontent" əsərindən götürül-müşdür. Nümunədən göründüyü kimi, Etan və cənab Beyker arasında olan dialoq salamlama ilə başlayır. Bu, Etan ilə cənab Beyker arasında gedəcək sonrakı danışıq üçün bir əlaqə rolunu oynayır.

Fatik ünsiyyətin ən bariz nümunəsini pedaqoji diskursda müşahidə etmək olar. Fatik ünsiyyət dərslərin bütün mərhələlərində baş verir, bununla birlikdə dərslərin ilk və son mərhələlərində dərslərin ünsiyyət və etiket çərçivəsini formalaşdıraraq ən aydın şəkildə həyata keçirilir.

V.I.Karasik qeyd edir ki, dərslərin birinci mərhələsinin məqsədi müəllimlə tələbələr arasında əlaqə yaratmaq, iş şəraiti yaratmaq və tələbələrin diqqətini dərslərin özünə cəlb etməkdir.

Birinci mərhələnin bir hissəsi olaraq müəllimin müəyyən nitq hərəkətlərindən istifadə etməsi tələbələrin iş ümumi hazırlığını təmin etməlidir [3, s. 7]. Aydındır ki, bu mərhələdə müəllimin ilkin vəzifəsi onunla tələbələr arasında bir növ "köprü" qurmaqdır ki, bu da fatik ünsiyyət sayəsində həyata keçirilir.

Pedaqoji diskursda ünsiyyətin başlanğıc mərhələsindəki fatik rabitə aşağıdakı formaları əhatə edə bilər:

- salamlama. Ən ritual formadır və çox vaxt şifahi olmayan bir təbriklə müşayiət olunur; Dərs zamanı tələbələr ayağa qalxırlar. "Good morning!", "Good afternoon! Sit down, please!", "Nice to see you, everyone!"

- dərslərin mövzusunun adı və məqsədləri, iş ardıcılığının elanı. "Today we'll speak about...", "First we'll..., then...and finally...");

- tələbələrin fəaliyyətlərinin idarə edilməsinə yönəlmiş direktivlər "Open your books on page....; "Read the text and answer the questions", "Open brackets and use the verbs in the appropriate tense forms");

Tələbələrlə ünsiyyət yaratmaq üçün aşağıdakı kommunikativ strategiyalar- dan istifadə edilir:

- salamlama + müraciət ("Good morning, dear students!");

- salamlama + tələbələri fəaliyyət göstərməyə çağırış ("Good morning. Today we are going to discuss the problem how to protect the air and water from pollution". "Good morning. Today we'll discuss the use of the gerund").

Dərslərin əvvəlində müəllim tələbələrlə salamlanmazsa (Let's begin our lesson". "Open your copy-books and write these sentences") və yaxud içəri daxil olan kimi yazı lövhəsində nəşə yazarsa, o zaman etiket xarakterli fatik ünsiyyətə riayət edilməmiş olur.

Etiket xarakterli fatik ünsiyyətə başlamadan, yəni tələbələrlə salamlanmadan müəllimin tələbələrdən birini danlaması və ya ona sual verməsi. Məsələn,

Why didn't you come to the lesson yesterday? Have you prepared your lesson, Aysel? tələbələrlə müəllim arasında ünsiyyətin yaranmasına mənfi təsir göstərə bilər. C.Liç belə hesab edir ki, müəllimin tez-tez "Keep silence, please!" deməsi nəzakət-lilik maksimumunu pozur [8, s. 142].

Bundan başqa, tələbələrlə fatik ünsiyyət yaradarkən inkar mənada olan cümlələr qurmaq məsləhətli hesab edilmir. Məsələn,

"Who hasn't prepared the homework?" əvəzinə Who has prepared the homework?, Who knows the answer to the question? işləmək məqsəduyğun hesab edilir. Tələbələrə tez-tez "Stop talking! Don't speak loudly! Keep silence!" demək əvəzinə "Speak in a low voice", Mind in your reading or writing" demək tövsiyə edilir.

Fatik ünsiyyətin final mərhələsində aşağıdakı formalarından istifadə edilir:

- standart ifadələrdən istifadə edərək sağollaşma ("Bye", "Good bye");

- sağollaşma - icazə ("You may have a break", "You may be free now", "You may now have a rest");

- sağollaşma - təyinat ("We'll continue our discussion tomorrow". "We'll meet on Tuesday");

- sağollaşma - təşəkkür ("Great done", "You did great today").

Beləliklə, insanlar arasında sosial əlaqələrin təşkilində çox vacib rol oynayan

fatik ünsiyyətin təhlili nəticəsində biz belə qənaətə gəldik ki, fatik ünsiyyət insanlar arasında sosial əlaqələr yaratmaqla yanaşı, eyni zamanda onların fərdi və sosial sahələrdə idrak qabiliyyətlərinin zənginliyini əks etdirir və hər bir insanın fərdi və ictimai süürünün xüsusiyyətlərini maddi formada möhkəmləndirməyə imkan verir.

Məqalənin aktuallığı. Ünsiyyət tiplərindən biri olan fatik ünsiyyət və onun qeyri-informativ xarakterə malik olması məsələsi hər zaman öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Bu məqalədə ilk dəfə olaraq, Azərbaycan reallığında fairk ünsiyyətin qeyri-informativ ünsiyyət vasitəsi kimi tədqiqi aparılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən tələbələr, dissertant və doktorantlar, müəllimlər nəzəri və praktik baxımdan faydalana bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Дементьев В. В. Жанры фатического общения // Дом бытия. Альманах по антропологической лингвистике. Саратов, 1995. Вып. 2. С. 55–57.
2. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб., 2005. С. 34–86.
3. Карасик В. И. Характеристики педагогического дискурса // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: сб. науч. ст. / Волгоград, гос. соц.пед. ун-т. Волгоград : Перемена, 1999. С. 3–18.
4. Неудачина Л.В. Фатическая коммуникация как показатель своеобразия англоязычного сообщества, Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики, 2016, № 4, стр. 24-27
5. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: сб. тр.: пер. с англ. / под ред. и предисл. А. Е. Кибрика. М., 1993. 656 с.
6. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика: пер. с англ., фр., нем., чеш., пол. и болг. // Структурализм: «за» и «против»: сб. ст. / под ред. Е. Я. Басина и М. Я. Полякова. М.: Прогресс, 1975. С. 193–231.
7. Laver J. Communicative functions of phatic communication // Organization of behavior in face-to-face interaction: textbook / ed. by A. Kendon, R. M. Harris, M.R. Key. The Hague: Mouton, 1975. P. 215–238.
8. Leech G. N. Principles of pragmatics: textbook. London: Longman Publishing Group, 1983.
9. Malinowski B. Phatic Communion // Communication in face-to-face interaction: textbook / ed. by edited by J. Laver, S. Hutcheson. Harmondsworth: Penguin Books, 1972. P. 146.
10. Steinbeck J. The Winter of our Discontent, Ленинград: «Высшая Школа», 1985, 271 стр.

Açar sözlər: fatik ünsiyyət, sosial əlaqə və təmas, sosiallaşma faktoru, ünsiyyət maksimumu

Key words: phatic communication, social connection and contact, socialization factor, ritual communicative behavior

Ключевые слова: фатическая коммуникация, социальная связь и контакт, фактор социализации, ритуальное коммуникативное поведение

Фатическое общение как средство неинформативного общения

РЕЗЮМЕ

Наша главная цель в этой статье - исследовать фатическое общение, один из неинформативных средств общения.

Известно, что основная цель речевого общения - обмен информацией между коммуникаторами. Однако исследования показали, что коммуникативный уровень речи коммуникаторов не у всех одинаков. В то время как одни коммуникационные процессы передают информацию от одного коммуникатора к другому, другие нет. Лингвисты называют такие коммуникативные процессы неинформативным общением.

Есть много видов неинформационных средств общения. Один из них - фатическое общение. Фатическое общение в первую очередь удовлетворяет потребность людей в социальных контактах. Фатическое общение используется не для передачи какой-либо важной информации, а только для создания социальных связей между людьми. В фантастическом общении основная функция языка - быть средством общения, создавать взаимное общение в приятной обстановке, в дружеской атмосфере.

В этой статье мы ссылались на мнения различных лингвистов о его функции, фазах и типах значения при изучении фатического общения.

Phatic communication as a means of uninformative communication

SUMMARY

Our main purpose in this article is to explore phatic communication, a type of non-informative means of communication.

It is known that the main purpose of speech communication is the exchange of information between communicators. However, researches have shown that the communicative level of communicators' speech is not the same in all of them. While some communication processes transmit information from one communicator to another, others do not. Linguists have called such communication processes non-informative.

There are many types of non-informational means of communication. One of them is phatic communication. Phatic communication primarily satisfies people's need for social contact. Phatic communication is not used to transmit any important information, but only to create social connections between people. In phatic communication, the main function of language is to be a means of communication, to create mutual communication in a pleasant environment, in a friendly atmosphere.

In this article, we have referred to the opinions of various linguists about its function, phases, and types of meaning when studying phatic communication.

Rəyçi: fil.e.d., dos. N. Əliyeva